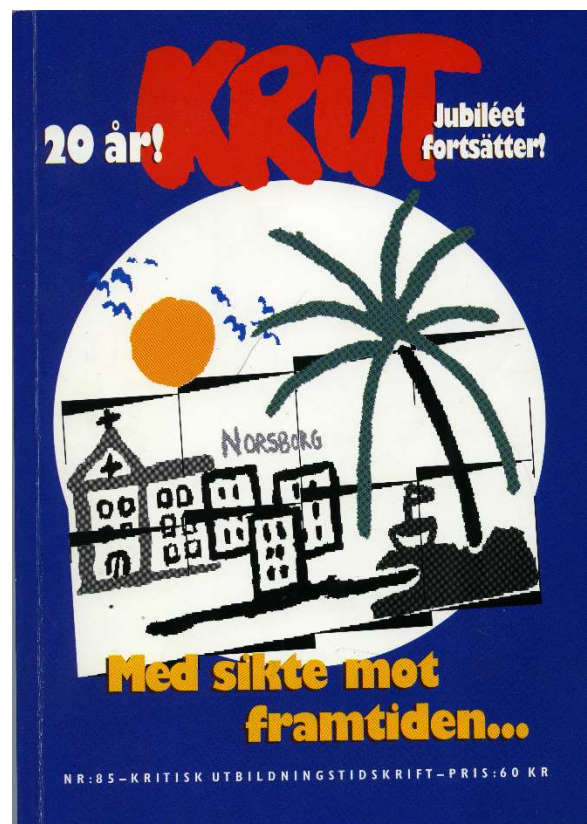
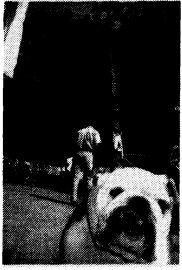

Faksimil

Donald Broady, Mikael Palme, Svante Weyler & Brutus Östling,
”Motståndet och makten”, *Kritisk utbildningstidskrift*, nr 85, 1997,
pp. 55–59.

[Omtryck. Urspr. redaktionell text i *Kritisk utbildningstidskrift*,
nr 13, 1980, pp. 62–74.]

ur

Motståndet och makten

Redaktionellt efterord i KRUT 13

AV DONALD BROADY, MIKAEL PALME,
SVANTE WEYLER OCH BRUTUS ÖSTLING

Egendomligt nog har skoldiskussionen de senaste åren inte handlat så värst mycket om detta motstånd som faktiskt finns i skolorna, låt vara ofta diffust och till synes meningslöst. Diskussionen har mer uttryckt önskedrömmar om hurdan skolan borde vara: fostra till demokrati och solidaritet, förmedla kunskaper... Och den har handlat om hur uselt skolan fungerar, hur långt det är till målen.

I bästa fall har diskussionen också handlat om varför skolan fungerar som den gör, t.ex. om den "dolda läroplanen" dvs de krav som själva undervisningssituationen i klassrummet ställer till eleverna: kraven att sitta still och hålla tyst, göra vad man blir tillsagd och vara läraren till lags (se KRUT 1/1977). För att förklara varför skolan fungerar som den gör har vi också hänvisat till dess funktioner i samhället. Den dolda läroplanens krav har samband med skolans uppgifter att sortera eleverna — alla kan ju inte bli läkare — att sörja för att industrin får foglig och anpasslig arbetskraft, att de som är förutbestämda för ledande positioner får klart för sig att de är förmer än sina kamrater. Skolans samhällseliga uppgift är kort sagt att bidra till att upprätthålla den sociala ordningen.

Det är viktigt att inse att dessa teorier om skolans funktioner i samhället har sina begränsningar. De besvarar inte alla frågor. De är allmänna teorier, dessutom fortfarande ganska outvecklade, som handlar om skolan i samhället. För att få besked om hur det står till på olika skolor, och varför, räcker inte de allmänna teorierna. Som vi försökt illustrera i detta nummer av

KRUT måste varje enskild skola undersökas. De som arbetar på en skola är tvungna att också ha ett gräv-där-du-står-perspektiv på sin arbetssituation, att undersöka varför den ser ut som den gör. Först med den utgångspunkten blir det möjligt att lägga upp en strategi för sitt arbete.

Just för att teorierna om skolans samhällsfunktion är allmänna, kan de också bli politiskt problematiska. Vi känner flera progressiva lärare som slutat arbeta som lärare sedan de studerat marxistisk utbildningsekonomi och utbildningssociologi. Det verkar rätt tröstlöst att fortsätta slitet i klassrummet som bara är ett av tiotusentals klassrum här i landet där hela den väldiga indoktrineringsapparaten i stort ändå bara tycks tjäna att befästa samhällsordningen man vill se förändrad. — Visst kan man överväga att ägna sin kraft åt annat än skolan, men ett sådant beslut bör väl helst inte grundas på läsningen av några tyska och franska böcker. Ty dels är det inte alls säkert att — som vissa förenklade teorier gör gällande — skolan enbart och i alla avseenden anpassar eleverna till den givna samhällsordningen. Dels är, även om skolan i stort fungerar samhällsbevarande, inte allt sagt om vad just jag kan åstadkomma tillsammans med just mina elever och deras föräldrar.

Och lika viktigt är att inse att teorierna om skolans samhällsfunktioner långt ifrån ger hela förklaringen till varför skolan är som den är. Dessa teorier är nyttiga därför att de pekar ut vissa maktcentra: staten, kapitalet, som håller sin tunga hand över skolan. Men makten är inte bara något

som ”uppifrån” droppar ner i skolan. Maktförhållanden byggs också upp ”underifrån”. I skolan finns människor, och varje förhållande mellan människor är ett maktförhållande. Och inte bara relationerna lärare/elever osv utan t.o.m. själva skolans arkitektur, det fysiska rummet, katederns placering i klassrummet, lärarrummets i skolbyggnaden, uttrycker maktförhållanden. Maktförhållandena i skolan måste undersökas konkret, bl.a. för att de är förutsättningar för protesterna, motståndet och förändringsmöjligheterna. Makt föder motstånd.

Makten

Den franske idéhistorikern Michel Foucault har i en rad arbeten fäst uppmärksamheten vid just detta: att makten inte bara är statens eller kapitalets som ”uppifrån” behärskar institutionerna. Foucault försöker analysera också ”maktens mikrofysik”, det fintrådiga nät av synliga eller osynliga maktförhållanden mellan människor som utgör det nödvändiga underlaget varpå statens eller kapitalets maktutövning vilar.

En utgångspunkt för arbetet med det här KRUT-numret var att vi i redaktionen läste Foucaults *Övervakning och straff. Det moderna fängelseväsendets historia*. Boken handlar alltså mest om straffets och fängelsernas historia, men var och varannan sida fick oss att tänka på en annan institution, skolan.

”Omkretsen är en kedja byggnader. I mitten står ett torn. I detta finns fönster åt alla håll. Omkretsens byggnader är indelade i celler, som alla är lika breda som byggnaden själv, och har två fönster: Det ena är vänt inåt och svarar mot tornets fönster, men det andra är vänt utåt och låter ljuset slippa in i cellen. Det är då tillräckligt att placera en vakt i centraltornet, och spärra in en sinnessjuk, en dömd, en arbetare eller en skolelev. Genom motljuseffekter kan man från tornet — om fönstren är noggrant avpassade ef-

ter ljuset — iaktta de små fängelsesiluetterna i periferin.”

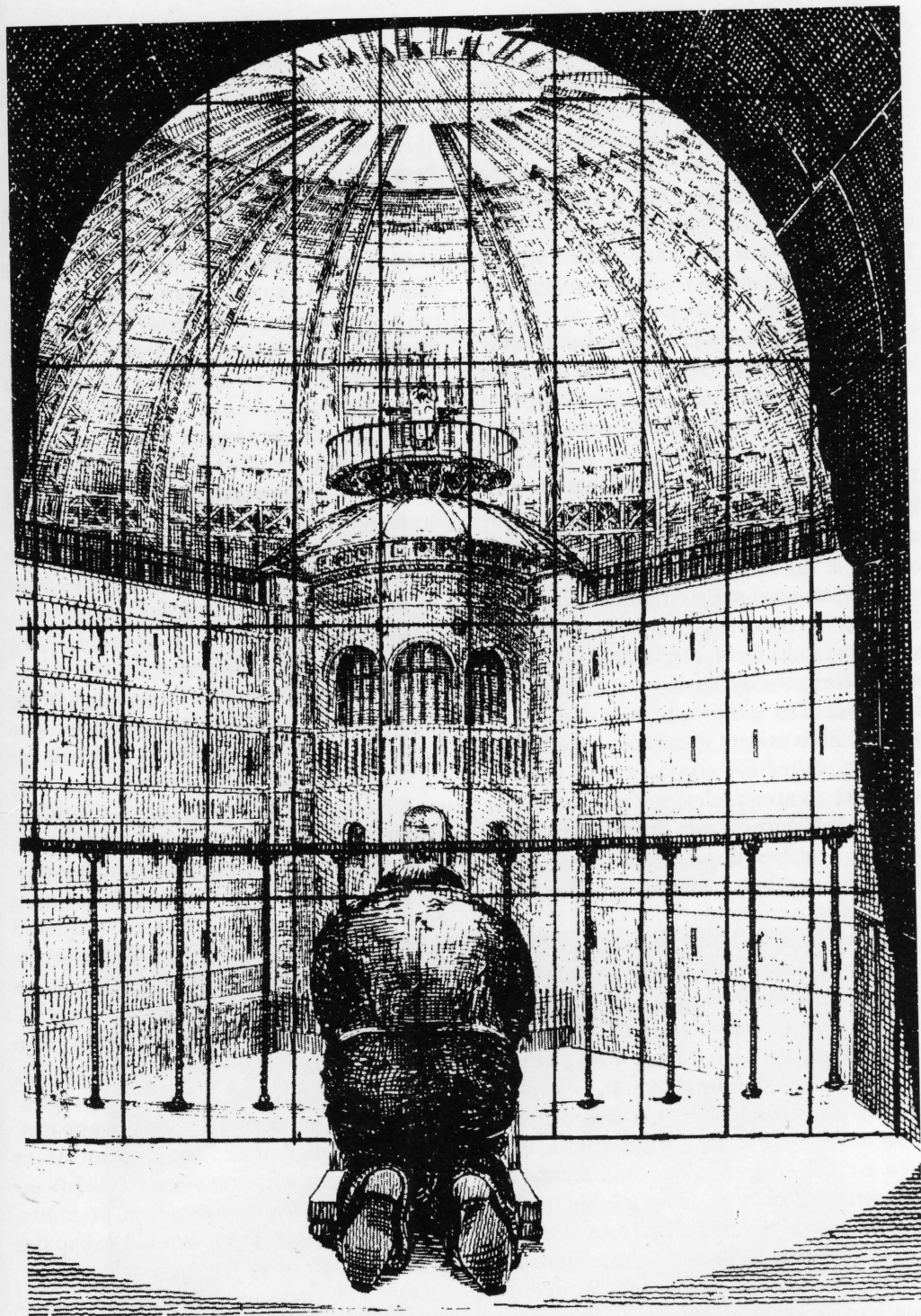
En enda vakt kan på så sätt övervaka flera hundra fångar. Det viktiga är emellertid inte att fångvaktaren alltid kan se alla fångar. Det väsentliga i denna modell är istället att fången, den sinnessjuka, arbetaren, eleven eller vem det nu gäller hela tiden vet att han *kan vara* iakttagen. (Man måste m.a.o. samtidigt göra vakten osynlig när man gör alla fångar synliga). Arkitekturen motverkar oroligheter (genom att de skilda cellerna omöjliggör prat), samtidigt som den tvingar på dem som befinner sig i synfältet ett visst beteende.

Den här modellen kallas *Panopticon*, och utformades på 1700-talet av engelsmannen Bentham som princip för fängelsebyggnader. Idén hämtade han från ett besök på en skola, där han sett hur man i matsalarna placerat ”studieinspektörer på en förhöjning så att de kunde se alla sina elever under måltiden”. Man hade installerat toaletter med halva dörrar, så att inspektörerna kunde se elevernas huvuden och ben, medan sidoväggarna var så höga att de som satt på toaletterna inte kunde se varandra.

Panopticon utgör idealbilden av en arkitektur avsedd för bevakning, men principen kan utformas på många sätt.

”Disciplin”, det är ännu en teknik för övervakning och kontroll av människor som utvecklats från 1600-talet, i fabriker, i skolorna, i sjukhusen och i fängelserna, skriver Foucault. Disciplin består av en mängd små övningar, regler, exerciser, manövrer och taktiker.

”Den disciplinära kontrollen består inte helt enkelt i att bara påbjuda en rad definerade gester. Den föreskriver det bästa förhållandet mellan en gest och kroppens hållning som helhet... En god handstil förutsätter t.ex. att det utförs en hel gymnastik, en hel rutin, vars stränga kodex omsluter hela kroppen, från topp till tå” skriver Foucault och citerar ur en instruktion på 1700-talet:

"En enda vakt kan övervaka flera hundra fångar. Det viktiga är emellertid inte att fångvaktaren alltid kan se alla fångar. Det väsentliga i denna modell är att fången, den sinnessjuka, arbetaren, eleven eller vem det nu gäller hela tiden vet att han kan vara iakttagen." Teckning av Panopticon från 1840.

"Man 'måste hålla kroppen rätt, lite snett från vänster och lite framåtböjd, på så sätt att när armbågen sätts på bordet kan hakan stödja sig på näven, där detta inte hindrar en från att se. Under bordet skall vänster fot stå något längre fram än höger. Mellan kroppen och bordet bör det vara ett avstånd på två tummar... Vänster underarm och hand skall ligga på bordet. Höger arm skall vara omkring tre tummar från kroppen och stå ca fem tummar ut från bordet, som skall beröras helt lätt. Läraren visar eleverna den rätta skrivställningen och korrigeras genom tecken eller på något annat sätt när de avviker från den".

I fängelset liksom i skolan skapas ett inre straffväsen. Vid sidan av, under eller bredvid skollagens och läroplanens stadgar och officiella målsättning skapas ett mikrostraffväsen vars målsättning är att skapa ett visst beteende och som stämplar och slår ned på alla de beteendesätt som de stora bestraffningssystemen betraktar som harmlösa. Det gäller att på samma gång göra de allra minsta detaljerna i uppförandet tillgängliga för straff, och ge skolans skenbart neutrala element en straffande funktion. Utsatt för alla disciplinära straff är alla regelbrott, alla avvikelser (prat, ouppmärksamhet, frånvaro, försening, ohövlighet, ointresse).

"Med ordet bestraffning menas allt som kan få barnen att känna att de har gjort något fel, allt som är i stånd att förödmjuka dem och göra dem osäkra: ... en viss kyla, en viss likgiltighet, en fråga, ett kränkande, en avsättning", citerar Foucault. Disciplinstraffet ska korrigera, skapa konformitet. Men det fungerar bäst om det kombineras med ett belöningsystem i miniatyrskala. Läraren "bör så långt det är möjligt undvika att straffa eleverna. Tvärtom bör han pröva att utdela belöningar oftare än straff. Därför är det en stor fördel om läraren innan han är tvungen att straffa kan vinna elevens hjärta" (Skolreglemente 1716).

Systemet med belöning och straff gör

det möjligt att bedöma uppförande och prestationer som antingen goda eller dåliga; man får en detaljerad skala av avvikelser; man kan mäta varje enskild elev, och slutligen blir det möjligt att sätta siffror på bedömningarna. Med hjälp av kvantifieringen kan eleverna rangordnas från "goda" till "dåliga" elever. Disciplinen skapar en ordning, en hierarki, där eleverna hela tiden kan stiga i graderna.

"... I början av 1700-talet ville Demia dela in läsundervisningen i sju stadier: Första stadiet för dem som lär sig bokstäverna, andra stadiet för dem som lär sig stava, tredje för dem som lär sig att sätta samman stavelser till ord, fjärde för dem som läser latin meningsvis eller från punkt till punkt, femte stadiet för dem som läser ännu bättre, och sjunde för dem som läser hela manuskript. Men där det finns många elever måste det införas undervardelningar. Första klass borde ha fyra grupper: En för dem som lär sig en bokstav i taget, en annan för dem som lär sig sätta samman bokstäver, en tredje för dem som lär sig korta vokaler, en fjärde för dem som lär sig dubbla bokstäver. Andra klass skulle delas i tre grupper...." osv

Disciplinen inför ett slags "utvecklingsmässig" tid, en lineär tid av ögonblick. Genom att ordna tiden i en rad stadier skapas en ny makt, som kan utöva en detaljerad och punktlig kontroll. Den här sortens tidsekonomi infördes ganska sent inom skolväsendet.

Den "utvecklingsmässiga" tiden, som ordnas i hela tiden uppstigande stadier, gjorde det möjligt att ledsaga hela utbildningen med en form av examens-apparat. Det blev möjligt att på varje stadium införa prov, som dels garanterade att eleverna inhämtade just den kunskap som bestämts, och dels garanterade en ökad kunskap om de enskilda eleverna.

Om den fysiska miljön, arkitekturen, i sig var uttryck för makt genom att den alltid gjorde eleverna synliga kan man säga samma sak om den skenbart neutrala exa-

mensapparaten. Den efterlämnar ett detaljerat och noggrant arkiv över varje elev och dag. "Individerna placeras inte bara i ett övervakat fält, de anbringas också i ett nät av skrift eller också blir de sittande fast i ett tjockt lager av dokument.... Det skapas en skriftmakt", skriver Foucault.

Så långt Foucault som i sina arbeten behandlat perioden 1600-1800-talen. Idag upplever vi i skolan andra, ofta mer subtila och osynliga kontroll- och maktmekanismer, som bärs upp också av nya personalkategorier: speciallärare, kuratorer, psykologer, syofunktionärer med åliggandet att bedöma och kategorisera eleverna. Vissa bland eleverna utgränsas, och när "avvikare" skapas formas samtidigt bilden av "normaleleven". De icke normala elevernas protester uppfattas som störningar i det reguljära skolarbetet.

Också för progressiva lärare blir elevprotesterna problematiska. Alla har vi väl erfarenhet hur desperationen kommer krypande när elevernas motstånd har "fel" former; vi kan gott förstå att de protesterar mot orimliga villkor — men varför genom att röka innanför istället för utanför? Varför gör de inte något konstruktivt av sitt motstånd?

Här gäller det att begripa sambandet makt/motstånd. Motståndet är inget ele-

verna "tänker ut", det liknar inte några politiska program utan är oupplösligt knutet till de aktuella maktförhållandena. Makten föder motstånd, eller med Foucaults radikala formulering: Makt är alltid också motstånd.

Det låter kanske lite allmänt. Medges. Ofta får vi höra om KRUT att den inte ger handlingsvägledning nog. "Vad ska jag göra då, menar ni, i mitt klassrum på måndag?"

Som sammanfattning av det föregående vill vi svara: den frågan kan bara du själv och dina arbetskamrater besvara. Allmänna teorier om skolans funktioner i samhället kan inte ge annat än just allmänna besked om villkoren för skolarbetet. Och berättelser om hur man gjort på andra håll kan inspirera och ge perspektiv, men inte kopieras. När vi i KRUT 11 presenterade Glocksee-skolan, när vi planerar ett kommande nummer om Brattebergsskolan på Öckerö och andra försök, är det inte för att saluföra vissa pedagogiska metoder som överlägsna andra. Ingen av oss kan slippa undan att analysera villkoren för vårt eget arbete. Först ur sådana undersökningar av skolan där man arbetar, eleverna, kollegerna, föräldrarna, maktförhållandena och motståndsformerna kan konkreta pedagogiska strategier växa fram. ■

Foto Christer Engström

